

П.П.Гай-Нижник *

ПОШУК ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ УНР: ІДЕЯ ТА КРАХ «ТРУДОВОГО ПРИНЦИПУ» (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛИПЕНЬ 1919 рр.)

Розглядається одна з моделей розбудови УНР у період від грудня 1918 по серпень 1919 рр. Аналізуються позиції політичних сил щодо запровадження «трудового принципу», зокрема під час підготовки та проведення Конгресу трудового народу України. Указується на соціально-демографічне та військово-політичне підґрунтя й вади запропонованого принципу в контексті реалій і перспектив державного розвитку республіки.

Ключові слова: трудовий принцип, Трудовий конгрес, УНР, Директорія.

Процеси національного відродження та державного будівництва в Україні початку ХХ ст. становлять одну з найважливіших проблем, яка потребує ґрунтовного дослідження й ретельного та критичного осмислення. Розуміння тогочасних політичних явищ, здобутків і втрат допоможе уникнути багатьох небезпечних або нерозважливих кроків у процесі сучасного державного будівництва. Незважаючи на інтерес дослідників до періоду існування Української Народної Республіки, багато питань все ще залишаються без відповіді. Попри доволі значний історіографічний багаж і розмаїття наукових інтерпретацій¹, однією зі складних проблем залишається питання вибору форм державності в період існування «другої» УНР. Ключовим тут, на нашу думку, був час діяльності Директорії після повалення гетьманату, тобто кінець 1918–1919 рр., зокрема місце та роль у державотворчому процесі вітчизняних соціалістичних сил, значення Конгресу трудового народу України та пошук оптимальної функціональної моделі республіки².

Одразу після перемоги над гетьманським режимом П.Скоропадського перед Директорією постала проблема вибору нової державної організації, на які верстви населення вона має спиратися та у чийх інтересах проводитиме політичні, економічні, соціальні перетворення. Виявилося, що одностайності серед політичного проводу не було. На Державній нараді, яка відбулася

* Гай-Нижник Павло Павлович – доктор історичних наук, завідувач відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства (Київ)

E-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net

¹ Див., напр.: Політична історія України: ХХ століття: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – К., 2002–2003. – 488 с.; Нариси історії Української революції 1917–1921 рр. – Кн.2. – К., 2012. – 464 с.; Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Український історичний журнал. – 2000. – №5. – С.32–37; Малюта О.В. Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці // Історичний архів. – Вип.7. – Миколаїв, 2011. – С.199–207; Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. – Т.ІІІ: Рік 1919. – К., 2010. – 453 с.; Стопчак М.В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): історіографічний нарис. – Вінниця, 2010. – 809 с. та ін.

² Див.: Гай-Нижник П., Лейберов О. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.). – Ніжин, 2013. – 212 с.

12–14 грудня 1918 р. у Вінниці й де були присутні лідери Директорії та представники Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціалістів-самостійників (УПСС), обговорювалося питання подальшого вибору державної моделі України. Представники лівих фракцій УСДРП та УПСР на чолі з головою Директорії В.Винниченком виступили за впровадження в УНР радянської форми влади. На їх думку, система рад змогла б розширити соціальну базу «українського національного відродження». В.Винниченко, зокрема, зазначав:

«Я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про прийняття системи радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одштовхнули б од себе наші помірковані, дрібнобуржуазні, національні елементи [...], ми придбали б для українського національного відродження пролетаріат села й міста. Ми тим самим позбавляли б руських більшовиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади»³.

Проте більшість учасників наради на чолі з С.Петлюрою виступили проти радянської системи державного будівництва, відстоюючи натомість парламентську систему влади й розбудову української держави за європейським зразком.

Водночас логіка відбудови УНР вимагала відновлення демократичних інституцій Центральної Ради, проте цього не сталося. М.Грушевський, В.Голубович та О.Жуковський, виходячи з того, що Директорія виконала своє завдання – повалила гетьманський режим і привела соціалістичні партії до влади, були прихильниками якнайшвидшого поновлення діяльності УЦР та її соціально-економічної політики. І це виглядало б логічним продовженням як Української революції, так і курсу, проголошеного Українським національним союзом на початку своєї діяльності. М.Грушевський пізніше згадував:

«Я стояв на тім, що з відновленням української республіки треба вернутись до того моменту, де її існування було перерване німецьким насильством. Треба відновити закони Центральної Ради, скликати її саму, аби від неї прийняло повноважність нове правительство й вона передала представництво чи то Установчим Зборам, чи іншій інстанції. Але цього не хотіли ні українські партії, ні Директорія. Вона робила всякі заходи, щоб затримати в своїх руках необмежану владу»⁴.

М.Грушевський відверто звинувачував у цьому лідерів соціалістичних партій. Отже обговорювалися два можливих варіанти – впровадження в Україні системи радянської влади або розбудова держави за зразком так званої парламентської демократії. Кожна з запропонованих моделей мала своїх

³ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції, mareць 1917 р. – грудень 1919 р.). – Т.3. – К., 1990. – С.134.

⁴ Грушевський М. Вибрані праці: видано з нагоди 25-ліття від дня його смерті (1934–1959). – Нью-Йорк, 1960. – С.234.

прихильників не тільки серед представників партійного проводу, а й серед членів Директорії.

Крім того, це було не тільки питання внутрішньої політики, а й зовнішньої, адже УНР прагнула (з огляду на воєнно-політичні обставини) обрати собі союзника між радянською Росією та Антантою. Результатом тривалих переговорів став політичний компроміс у вигляді так званого «трудового принципу», який, проте, задовольнив не всіх (соціалісти-самостійники голосували проти). В основі цього «третього шляху» було прагнення побудувати державу радянського зразка (базис – «трудові ради», владна вершина – Трудовий конгрес України) з використанням деяких рис, притаманних західним демократіям. У розумінні українських діячів така система повинна була стати національним різновидом державно-політичної моделі, що ввібрала б у себе найкращі риси парламентського й радянського устроїв. Описуючи вінницьку нараду В.Винниченко зазначав, що з двох запропонованих альтернатив жодна не знайшла широкої підтримки серед українського політичного проводу:

«І члени Директорії, й більшість партій у своїх промовах виявляли згоду рішуче боротись з буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією, але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеологами якої по суті були всі партії, не виключаючи соціал-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворогом, що вся вона була не українська. І партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно чужої нам буржуазії. Отже, ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс пропозицію: прийняти систему “трудових рад”, себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці»⁵.

Намагаючись не випускати ініціативу, В.Винниченко, який заслугу появи нової державної моделі приписував винятково собі, зазначав:

«Тоді я свідомо пішов на хитрість [...], партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно чужої нам буржуазії. Отже ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс нову пропозицію: прийняти систему “трудових рад”, себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути диктатура не пролетаріату й незаможного селянства, а диктатура трудового люду»⁶.

Таким чином, може скластися враження, що ідея запропонованого принципу державного будівництва виникла спонтанно, а її авторство належить одноосібно В.Винниченкові. Утім, на думку багатьох дослідників, у такому важливому питанні, як майбутня форма державного устрою, навряд чи ініціативою вибору могла похвалитися одна особа, хай і номінальний очільник держави.

⁵ Винниченко В. Відродження нації... – С.141.

⁶ Там само.

В.Винниченко не був автором «трудового принципу», а скоріш за все оприлюднив ідею, яку давно вже розробила партія есерів. Ще у червні 1918 р. в резолюції ЦК УПСР зазначалося, що «можлива передача влади революційному трудовому люду в особі рад робітничих і селянських депутатів»⁷. Цю пропозицію підтримали на засіданні ЦК УСДРП наприкінці грудня, коли було ухвалено рішення «Про організацію влади в Україні», де наголошувалося, «що основою державної влади в Україні повинна стати коаліція трудової демократії – пролетаріату і селянства, без будь якої участі нетрудових буржуазних класів»⁸. Підтвердженням цьому стало й те, що після фракційних нарад саме есери, а також незалежники висловилися за трудовий принцип організації влади та проведення конгресу⁹. Підсумовуючи, В.Винниченко стверджував, що запропонований компроміс задовольнив усіх, навіть попри недосконалість і розмитість формули. Документ, в якому було оприлюднено нову державно-політичну формулу побудови влади, з'явився 26 грудня 1918 р. як декларація Директорії УНР, де офіційно проголошувався та конкретизувався зміст трудового принципу. Фактично це було нежиттєздатне, еклектичне поєднання¹⁰.

У декларації, зокрема, наголошувалося: «Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів»¹¹. Крім того, було зазначено, що Директорія «одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства», а також, що верховна влада Української Народної Республіки, «уповноважена силою і волею трудящих класів», усіма цими заходами «довершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу»¹².

Директорія вкотре заявила, що вона є «тимчасовою верховною владою революційного часу», уповноваженою на це «трудовим народом», якому згодом цю владу й передадуть. Проголошувалося також, що на країну очікує новий етап розвитку соціальної революції та політичних реформ, і що право управління та порядкування «краєм» повинно належати тільки тим «класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності», тобто «лише класам працюючим – робітництву й селянству»¹³. Усі інші «класи», як «нетрудові й експлуаторські», не мали права голосу в управлінні державою.

Вищим органом влади в такій соціалістично-класократичній республіці мав стати Конгрес трудового народу України – революційне представництво організованих працюючих мас. В основу формування нової системи влади було

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.43. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.3.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1429. – Оп.5. – Спр.24. – Арк.13.

⁹ Політична історія України: XX століття. – Т.2. – С.306.

¹⁰ Див. докл.: Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К., 2010. – 304 с.

¹¹ Відродження. – 1918. – 26 (13) грудня; Державний архів Львівської області. – Ф.257. – Оп.2. – Спр.1389. – Арк.1; ЦДАВО України. – Ф.1429. – Оп.5. – Спр.6. – Арк.8.

¹² Там само.

¹³ Там само.

покладено відверто класовий принцип, що передбачав усунення від влади в республіці «класів нетрудових, експлуататорських, що живляться з праці класів трудових»¹⁴. Останні й повинні були отримати всю повноту влади в УНР. До них, окрім селянства та робітництва, включили ще й «трудова інтелігенцію», до якої, згідно з декларацією Директорії УНР від 26 грудня 1918 р., відносилися «робітники на полі народної просвіти, лікарські помічники, службовці в народних кооперативах, в конторах та установах»¹⁵. Обіцялося, що Конгрес трудового народу України (Трудовий конгрес) «матиме всі верховні права і повновласність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки»¹⁶. Це мав бути свого роду передпарламент, позаяк скликати його планували «не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо». За мирного ж часу на зміну йому прийде представницький орган (скликаний за вдосконаленою виборчою системою) – Установчі збори.

Слід також зазначити, що декларація Директорії від 26 грудня 1918 р. містила багато узагальнень і не визначала структуру та компетенцію українського уряду, тим більше не стала вона й правовою основою його діяльності. Така модель відкривала народним масам широкі можливості в управлінні державою та, водночас, виключала з політичних процесів так звані «експлуаторські» верстви. Саме тому відомий тогочасний громадсько-політичний діяч А.Гольденвейзер небезпідставно назвав трудовий принцип «аристократією на виверт». На думку ж його творців – лівих соціал-демократів та есерів, – запропонована система трудових рад дозволила б установити тісний зв'язок між політичним проводом та «широкими масами» суспільства, сприяла б успішному розв'язанню соціально-економічних завдань революції, зберегла б українську державність та усунула б зовнішню небезпеку з боку більшовиків й Антанти.

Фактично ж трудовий принцип розколов суспільство на два табори – «трудова народ» та «експлуаторські класи». Такий поділ офіційно підтверджувався декларацією Директорії УНР від 26 грудня 1918 р. Цей документ надавав політичні права тільки тим соціальним верствам, які вважалися «своїми». На думку тогочасного голови Директорії В.Винниченка, головна роль у системі «трудова демократії» повинна була належати українському селянству. Це стає зрозумілим, якщо згадати, що на початок ХХ ст. воно становило понад 80% від усього населення України¹⁷. Другою верствою «трудова народу» оголошувалося робітництво. Міський пролетаріат, на той час нечисельний й здебільшого зросійщений, повинен був забезпечувати союз села з містами, в яких Директорія не мала широкої підтримки. Фактично національний український пролетаріат домінував тільки на селі, і його інтереси тісно пов'язувалися з інтересами селянства. Третьою складовою поняття «трудова народ», на думку авторів декларації Директорії, стала інтелігенція, але не вся, а лише та її частина, що підпадала під визначення «трудова» (ті, хто «безпосередньо працюють для трудового народу, себто робітники на полі народної освіти, лікарські

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ ст.: соціально-політичний портрет. – К., 1993. – С.16.

помічники, народні кооператори, служачи у конторах та інших установах»¹⁸). Саме сільська та дрібна міська інтелігенція, українська за походженням, соціалістична за переконаннями, мала стати рушійною силою національно-державницького руху й скласти адміністративно-політичну еліту республіки¹⁹. Ще однією особливістю «трудової інтелігенції» стало те, що саме вона об'єднувалася та була представлена в основних вітчизняних соціалістичних партіях – УПСР, УСДРП, УПСС, а також УПСФ (Українській партії соціалістів-федералістів), із представників яких складалася Директорія та уряд УНР. При цьому влада нічого не зробила для того, аби залучити на свій бік представників інтелігенції з інших соціальних або ж етнічних груп і прошарків. Вагома частка росіян, поляків та євреїв, котрі мешкали в містах та за професіями не належали до «інтелектуального пролетаріату»²⁰, свідомо виключалися з політичного життя й процесів державотворення.

Решта соціальних прошарків і груп українського суспільства, які не потрапили до складу «трудового народу», оголошувалися «нездатними та надзвичайно шкідливими для всього державного управління»²¹. У першу чергу такими було визнано земельну й промислову буржуазію. Прагнучи створити в Україні «безбуржуазні» державу та суспільство, Директорія ніколи серйозно не розглядала національну буржуазію як свою політичну базу. В.Винниченко неодноразово наголошував на тому, що «безбуржуазність» є чинником єдності народу в боротьбі за національну та соціальну справедливість. До того ж українська буржуазія була відносно нечисельною (0,5% від усього населення)²². Іншою соціальною групою, яка проголошувалася ворогом «трудового народу», стало духовництво, звинувачене в тому, що його позиції «цілком чужі національно-державній справі»²³.

У своїй декларації, звертаючись до «нетрудових» класів, Директорія висловлювала надію на те, що вони змиряться зі своїм новим становищем у державі й не прагнутимуть до зміни існуючого ладу. На думку українських політиків, нова державна модель, побудована на популярному в ті часи класовому підході, мала б забезпечити вирішення низки важливих завдань. Система трудових рад, на думку її натхненників, дозволила б установити тісний зв'язок між політичним проводом і широкими масами суспільства, які виступали в підтримку Директорії, сприяла б успішному розв'язанню соціально-економічних завдань революції, зберегла б українську державність, усувала зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти, відновила б союз між містом і селом, не допустила б розколу коаліції українських соціалістичних партій, що були при владі, а крім того – нейтралізувала б внутрішню опозицію.

Крім цього, державний суверенітет розглядався в декларації з урізаних демократичних позицій, адже його джерелом визначався не весь український

¹⁸ Винниченко В. Відродження нації... – С.142.

¹⁹ Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине: 1918–1919 годы: Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – Москва, 1997. – С.21.

²⁰ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. ... – С.19.

²¹ Винниченко В. Відродження нації... – С.153.

²² Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. ... – С.24.

²³ Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине... – С.157.

народ, а лише «класи працюючих», тобто порушувалися основні засади демократії – можливість для всіх громадян брати участь у формуванні державної влади, рівність усіх громадян перед законом. Отже, попри наявність у декларації елементів західноєвропейського парламентаризму, Директорія саме від нього старанно дистанціювалася. Аналізуючи зміст і стилістику документа, можна припустити, що його автором був В.Винниченко.

На початку антигетьманського повстання, проголосивши себе єдиною національною силою, яка постала для відновлення незалежної держави, Директорія могла спиратися на доволі значну масу українського селянства. На початку ХХ ст., як уже зазначалося вище, воно становило 80% від усього населення України. Однак, незважаючи на свою масовість, селянство як клас мало низьку національну свідомість, хитку економічну базу, було слабко організованим та легко сприймало програми, що об'єднували національні й соціальні питання, що змушувало Директорію в подальшому зважати на це. Політично інертне селянство не могло стати рушійною силою державницьких націонал-революційних процесів та націонал-демократичних перетворень. Не підходив для цієї ролі й пролетаріат України, адже був нечисленним, здебільшого зросійщеним, а безпосередньо український пролетаріат (саме його представляла УСДРП) насправді був малочисельним і тісно пов'язаним із селом.

Українська ж інтелігенція вже остаточно сформувалася як самостійний соціальний прошарок, що мав власну психологію, свідомість, усвідомлював відповідальність за долю народу і претендував на право бути політичним лідером у державі. Окрім того, саме цей прошарок населення мав солідний досвід управлінської й державотворчої роботи в російській бюрократії та національно-державних утвореннях (Центральна Рада, гетьманат). Інтелігенція була організаційно об'єднана і представлена в основних національних партіях – УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ. Хоча вона не була чисельною порівняно з іншими соціальними верствами (0,7%), однак мала представництво в усіх регіонах України. У губерніях Південно-Західного краю відсоток власне української інтелігенції із загальної її маси становив 37%, у трьох губерніях Лівобережжя та на Слобожанщині – 41%, на півдні – тільки 22%²⁴.

Утім існував і ряд особливостей, що позначалися на методах діяльності цього суспільного прошарку. По-перше, серед інтелігенції України виділялося декілька значних національних груп. Солідну частку становили росіяни – 30%, євреї – 15%, поляки – 5%, а безпосередньо українців було лише 32%²⁵. Ще однією особливістю цієї групи населення був поділ на міську (60%) та сільську (40%) інтелігенцію, причому представники українства переважали саме на селі.

Г.Касьянов, підкреслюючи неоднорідність цього прошарку, виділяє дві основних групи, які значно відрізнялись одна від одної. До першої, яку він називає «інтелектуальним пролетаріатом», відносяться кооператори, агрономи, юристи, земські службовці – їх в Україні було понад 160 тис. (більше, ніж

²⁴ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. ... – С.42–43.

²⁵ Там само. – С.43–44.

половина від усієї чисельності класу)²⁶. Інша група – люди, професії яких забезпечували специфічні потреби самої інтелігенції: історики, філософи, письменники, мистецтвознавці та ін. Представники цієї групи виступали як генератори основоположних ідей розбудови нової держави, часто не рахуючись з інтересами представників першої групи, що призводило до непорозумінь і конфліктів.

Така етносоціальна структура тогочасного суспільства спонукала політичний провід обрати форму влади, яка б, задовольняючи потреби домінуючого класу – селянства, була спроможна ліквідувати суспільно-класову «неповноту» українського народу²⁷. Саме ці завдання й повинна була вирішити власна модель політичної організації суспільства, що ґрунтувалася на «трудовому принципі».

У новій державній структурі УНР соціальні верстви, що становили «трудоу маси», опинились у нерівних умовах. Намагаючись посилити позиції українського селянства, політичні лідери нехтували інтересами інших соціальних груп. Причина такої позиції керівників УНР полягала не лише в тому, щоб забезпечити абсолютне панування наймасовішого прошарку суспільства у країні, а й у тому, що саме селяни були основною силою, котра підтримувала соціалістичні партії, які опинилися при владі. Натомість інтелігенції в новій політичній структурі відводилася другорядна роль. Директорія вирішила спиратися не на весь цей соціальний прошарок, а лише на його частину – «трудоу інтелігенцію», тобто на ті її кола, які у своїх політичних інтересах і симпатіях тяжіли до села. Влада не зробила жодного кроку, аби залучити на власний бік представників інтелігенції інших етнічних груп населення України. Ані Директорія, ані уряд, ані партійні лідери ніколи серйозно не розглядали національну інтелігенцію як політичного союзника в боротьбі за державність. Така позиція зумовлювалася низкою причин. По-перше, в Україні склалася ситуація, коли інтелігенція формувала і політичний провід національного руху, і головний склад його учасників, що не дало змоги їй консолідувати сили. По-друге, у самій українській інтелігенції існували різні політичні течії, які на той час були об'єднані на базі загальної опозиції гетьманському режимові. Однак після перемоги єдність поволі зникала, натомість з'являлася політична боротьба за владу. Проголошуючи спільну мету – побудову незалежної української держави – різні угруповання інтелігенції бачили різні шляхи до неї, зміст і форми, часто діаметрально протилежні. До цього слід додати специфічні соціально-психологічні риси, притаманні цій соціальній верстві (тяжіння до внутрішньогрупового антагонізму, нелюбов до «маси» й масового, індивідуалізм).

Реалізацією трудового принципу на практиці стало скликання та проведення Конгресу трудового народу. 5 січня 1919 р. було затверджено інструкцію для виборів делегатів форуму, перше засідання якого призначалося на 22 січня. До складу конгресу обиралися представники від робітників, селян і

²⁶ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XXст. ... – С.19.

²⁷ Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. – С.33.

трудової інтелігенції. І хоча загальнопредставницьким цей орган назвати не можна, він усе ж таки мав більше, ніж Центральна Рада, підстав називатися парламентом. Згідно з інструкцією, на трудовий конгрес мало бути обрано 593 делегати: 377 (64%) – від селянства, 118 (12,5%) – від робітництва, 33 (5,5%) – від трудової інтелігенції²⁸ та 65 (14%) – від західноукраїнських земель. Представників від селян обирали на повітових селянських з'їздах, а від робітників та інтелігенції – на губернських²⁹. Норми представництва по губерніях та від класово-професійних з'їздів визначалися такі³⁰:

	Число депутатів від			
	селянства	робітництва	трудової інтелігенції	Разом
Київщина	50	12	5	67
Поділля	47	8	4	59
Харківщина	50	11	4	65
Херсонщина	37	11	4	52
Волинь	46	10	4	60
Чернігівщина	42	9	3	54
Полтавщина	46	8	4	58
Катеринославщина	31	12	3	46
Таврія	14	3	1	18
Холмщина, Підляшшя й Поліська округа	14	4	1	19
Усеукраїнський залізничний з'їзд	–	20	–	20
Усеукраїнський поштовий телегр. з'їзд	–	10	–	10
Разом	377	118	33	528
Від ЗУНР (Галичина, Буковина та Угорщина) ¹	–	–	–	65
Разом	–	–	–	593

Примітка: 1 – Мається на увазі українське Закарпаття, яке на той час перебувало під угорською владою.

До питання вибору стратегії державотворення лідери УНР повернулися лише в день оголошення війни радянській Росії, 16 січня 1919 р., на державній нараді, що відбулася в Києві. Представники політичного проводу запропонували знову переглянути можливі альтернативи державного будівництва (і це при тому, що вже було затверджено та оприлюднено інструкцію до виборів до Конгресу трудового народу). Крім тих, які розглядалися на нараді у Вінниці, додалася ще пропозиція січових стрільців про встановлення у країні

²⁸ Згідно з інструкцією, інтереси трудової інтелігенції представляли 33 депутати (5 від Київщини, по 4 від Поділля, Харківщини, Херсонщини, Волині та Полтавщини, Чернігівщина й Катеринославщина мали по 3 і по 1 від Таврії, а також Холмщини, Підляшшя та Поліської округи).

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.4. – Арк.23.

³⁰ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917–1920 рр. – Т.IV. – Прага, 1922. – С.59.

військової диктатури. Не виключено, що січовики й були головними ініціаторами проведення наради. Спочатку вони запропонували В.Винниченкові одноосібне диктаторство, а коли той не погодився, оприлюднили ідею передавання всієї влади «тріумвірату» у складі С.Петлюри та двох представників стрільців – Є.Коновальця й А.Мельника³¹. Як слушно зауважив Д.Яневський, стрілецьтво вважало себе окремою політичною партією з певними політичними завданнями. Стрілецька рада, маючи своїх представників у Директорії, стала б не тільки військовим, а й політичним чинником³².

В.Винниченко також стверджував, що січовики пропонували диктатуру саме йому, але він навідріз відмовився на користь головного отамана. Це зайвий раз засвідчило слабкість нового принципу розбудови держави. Відтак на державній нараді 16 січня 1919 р. В.Винниченко визначив можливі варіанти: курс Директорії на скликання Трудового конгресу; диктатура пролетаріату у вигляді рад; військова диктатура. Модель диктатури викликала суперечки серед політичних і військових діячів УНР. С.Петлюра, наприклад, висловився і проти диктатури, і проти рад. Після безплідних дискусій, нарада, налякана спробою військовиків посилити свої позиції в державі, ухвалила рішення «залишити все так, як і було», отже більшість підтримала скликання Трудового конгресу.

Політичні розбіжності, що проявилися на початку діяльності Директорії, особливо між її лідерами В.Винниченком та С.Петлюрою, а також відсутність єдиних поглядів у політичних партій, національний і соціальний максималізм влади наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. викликали значні труднощі та проблеми у житті країни.

Криза, що охопила українську демократію, відчутно проявилася й у роботі Трудового конгресу (23–28 січня 1919 р.). Із 593 депутатів, передбачених виборчим законом, на форумі працювало 528 осіб³³. Найбільшими фракціями були есерівська та селянська. Виникли питання й з визначенням верховної законодавчої влади. В.Винниченко з цього приводу занотував у щоденнику (28 січня 1919 р.): «Трудовий конгрес другий день уже топчеться на одному місці, не можучи розжувати питання про верховну владу. Одні хочуть, щоб ця влада належала Директорії, а другі – Малому конгресові»³⁴.

Сповідуючи ідею суверенності УНР, делегати не були єдиними також і в питаннях соціально-економічної орієнтації держави. Одні бачили в ній демократичну правову республіку соціального лібералізму, інші орієнтувалися на соціалізм у республіці класової диктатури. Проте навіть такий підхід дозволив досягти в роботі з'їзду певних успіхів: він дав змогу українському політикуму перевірити й уточнити свої позиції; удалося, хоч і у загальних рисах, скоординувати внутрішню та зовнішню політику; було обговорено та прийнято тимчасову Конституцію УНР; депутати урочисто обговорили й затвердили питання всеукраїнського значення – Акт злуки Української Народної Республіки та

³¹ Коновалець Є. Спомини й уваги: Причинки до історії української революції // Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Л., 1937. – С.312.

³² Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: Спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – С.242.

³³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції: 1917–1921. – К., 2003. – С.83.

³⁴ Винниченко В. Щоденник. – Т.1. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – С.316.

Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР³⁵) від 22 січня 1919 р. Уперше Наддніпрянська Україна об'єдналася із Західною Україною, уперше номінально проголошено єдину українську державу, яку, однак, потрібно було ще фактично створити й відстояти³⁶.

Утім куріальна, непропорційна виборча система виявилася недосконалою та була схожа на радянську, проголошену в Конституції РСФРР 1918 р. Кидається у вічі також і значна диспропорція депутатського складу за соціальною належністю. Причина тут полягала не лише в тому, що 86% населення України становили селяни, а робітники – 8%. Есери, які спиралися на сільський електорат, постійно підкреслювали, що відкинули пропорційну систему, аби не допустити на конгрес представників робітництва (головної опори УСДРП), які були переважно росіянами. Виборчі перегони, що тривали лише два з половиною тижня, та ще й в умовах воєнного часу, дали закономірні результати: з близько 400 обраних депутатів 52% становили представники партії есерів, інші ліві мали лише 10% загального представництва серед депутатського корпусу³⁷. Східні та північні губернії УНР були майже не представлені, оскільки перебували під окупацією більшовицьких військ.

Напередодні та у ході роботи Конгресу трудового народу відбулися наради політичних партій, що брали участь у форумі та входили до «великої коаліції», і їх результати не могли не позначитися на політичних позиціях фракцій. На VI конгресі УСДРП 9–12 січня 1919 р. ліве крило – так звані «кисяни» (В.Чехівський, М.Драгомирецький, Ю.Мазуренко, М.Авдієнко) – виступили з пропозицією створення незалежної української соціалістичної республіки, а помірковане крило – «каторинославці» (І.Мазепа, П.Феденко) їх не підтримали, що призвело до розколу партії.

Ліва частина конгресу, до якої входили ліві соціал-демократи й боротьбисти (Г.Гринько, В.Єлланський, П.Любченко), ліві бундівці на чолі з М.Рафесом, польські та єврейські соціалісти висловилися за впровадження більшовицько-радянського ладу, а після відкинення їхніх настанов заявили про недовіру Директорії й покинули конгрес. Центральна течія партії есерів (М.Грушевський, М.Шаповал) виступила з пропозицією встановлення влади «трудова рад робочих і селянських депутатів»³⁸. Особливу позицію займали представники ЗУНР, які «були занепокоєні лівим курсом Директорії, адже мали велику нехоть до більшовицького режиму й реформ»³⁹. Саме тому вони приєдналися до правого крила Трудового конгресу та підтримали принципи парламентської демократії.

³⁵ Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) виникла внаслідок революційних подій у Львові в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. 13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада ухвалила тимчасовий закон «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорщини».

³⁶ Докл. див.: *Гай-Нижник П.П.* Ідея соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.) // *Гілея*. – Вип.91. – К., 2014. – С.25–37.

³⁷ Про персональний склад Трудового конгресу див.: *Малюта О.В.* Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці. – С.199–207.

³⁸ *Полонська-Василенко Н.* Історія України. – Т.2. – К., 1995. – С.519.

³⁹ *Игренев Г.* Екатеринославские воспоминания // *Революция на Украине по мемуарам белых*. – Москва; Ленинград, 1990. – С.269.

На практиці союз «трудових верств» виявився нежиттєздатним, що й засвідчила робота Конгресу трудового народу. Політичні сили розійшлися в усіх ключових питаннях, так і не спромігшись виробити єдину політичну стратегію. Трудовий принцип активно підтримали тільки ліві соціал-демократи та есери. Саме представники цих політичних партій голосували за нього під час роботи Конгресу трудового народу.

Іншим питанням, в якому погляди дослідників розходяться кардинально, є модель держави, що виникає на основі трудового принципу. Сам В.Винниченко у своїх працях подає два визначення, які, на його думку, абсолютно тотожні – «система трудових рад» та «диктатура трудового народу». До складу останнього, нагадаємо, він відносив тільки три соціальних верстви тогочасного українського суспільства – селянство, міський пролетаріат і «трудова інтелігенція». Натомість в історичній літературі можна зустріти такі визначення, як «трудові ради», «влада трудових мас»⁴⁰, «диктатура працюючих мас»⁴¹, «обмежена демократія»⁴², «трудова демократія»⁴³, «трудова республіка» тощо. Даючи такі визначення, історики у своїй переважній більшості все ж таки погоджуються з тим, що трудовий принцип був перехідною моделлю до парламентсько-демократичного ладу.

Зовсім інші оцінки знаходимо в дослідників, які підтримали думку В.Винниченка, котрий уважав трудовий принцип державного будівництва переходом до радянської соціалістичної влади. Тому в подібних оцінках можна зустріти такі визначення, як «диктатура лівих партій»⁴⁴, «соціалістична республіка», «різновид національного більшовизму», «диктатура селянства»⁴⁵. З останнім важко не погодитися, якщо поглянути на кількість депутатських місць у Конгресі трудового народу України. Так, представникам селянства виділялося 337 місць з 593, а репрезентантам робітництва й «трудової інтелігенції» – усього 151 мандат⁴⁶. При цьому селянські депутати мали пільги, адже обиралися на повітових селянських з'їздах, а робітники та «трудова інтелігенція» – на губернських. Пізніше, підтверджуючи такий стан речей, політичні опоненти есерів – українські соціал-демократи – підкреслювали, що «трудова інтелігенція», як метод і засіб соціалізації народного господарства, є карикатурою, шкідливою і не потрібна, на справжній правильний перехід до соціалізму. Трудовий принцип на Україні є ніщо інше, як панування економічно-реакційного селянства, з яким до соціалізму не так вже легко йти»⁴⁷.

⁴⁰ Горак В. Директорія: потенціал і можливості політичного виживання // Україна XX ст.: Проблеми національного відродження. – К., 1993. – С.85.

⁴¹ Губа П. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. – Черкаси, 2002. – С.81.

⁴² Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. – Х., 1996. – С.101.

⁴³ Грабовецький С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації // Розбудова держави. – 1997. – Ч.12. – С.13.

⁴⁴ Ветров Р. Політичні партії України на початку XX ст. (1900–1925 рр.). – Дніпродзержинськ, 1997. – С.67.

⁴⁵ Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: Спроби творення і причини поразки. – С.263.

⁴⁶ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К., 2001. – С.63.

⁴⁷ Шаповал М. Велика революція та українська визвольна програма. – Прага, 1927. – С.149.

Проблемним у сучасній історіографії залишається й питання мотивації вибору трудового принципу як основи розбудови держави. Чого прагнули та що досягли лідери УНР, погоджуючись на впровадження доволі сумнівної й недосконалої «трудової формули». На думку українських есерів і лівих соціал-демократів, найголовнішим завданням, що його мав вирішити трудовий принцип, була ліквідація небезпеки для українського національного відродження з боку російських більшовиків. В.Винниченко цю позицію мотивував таким чином:

«З прийняттям “системи трудових рад” ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, зрозуміло, ми б відштовхнули від себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи, [...] ми придбали б для українського національного відродження [...] пролетаріат села й міста. Ми тим самим позбавляли б російських більшовиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади»⁴⁸.

Тож не позбавлена певної рації думка, що таким чином, приймаючи за основу трудовий принцип, Директорія прагнула налагодити тісний зв'язок із трудовим селянством і робітництвом, установити баланс між реформами та порядком, закріпити національно-політичні й соціально-економічні здобутки революції, зберегти національну державність, усунути зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти⁴⁹. Однак водночас заслуговують на увагу й інші погляди на дану проблему. Так, існує думка, що виникнення ідеї трудового принципу було викликане спробою компромісу між парламентською республікою з одного боку та практикою радянського будівництва в Україні й Росії – з іншого, поєднанням національної ідеї та соціальних гасел⁵⁰. Інші вважають, що головною причиною запровадження нової державної моделі стало бажання українського політичного проводу обмежити права «експлуататорських верств» інонаціонального походження⁵¹ чи спробою вдатися до прямого народовладдя⁵². Частина дослідників натомість стверджує, що трудовий принцип був голим популізмом, найбільш адекватною реакцією на виклик часу, він мав допомогти Директорії утриматися при владі⁵³.

Небезпідставна й думка, що трудовий принцип став не тільки компромісом політичних моделей, а в першу чергу компромісом між партіями та політичними лідерами. Його було впроваджено у життя, аби зберегти від розпаду урядову партійну коаліцію, до якої входили УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ та запобігти виникненню опозиції з боку військових та інших політичних сил,

⁴⁸ Винниченко В. Відродження нації... – С.134.

⁴⁹ Васьковський Р. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – С.80.

⁵⁰ Рум'янець В. Українська державність у 1917–1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернатива: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1998. – С.212.

⁵¹ Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. – С.33.

⁵² Семененко В. Історія Східної України: Поновлення кайданів (1917–1922 рр.). – Х., 1995. – С.125.

⁵³ Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. – С.98.

що не ввійшли до цієї коаліції. Прибічники парламентського устрою й радянської системи сприймали його як тимчасовий, позаяк розуміли його неефективність та нездійсненність.

Слід відзначити, що нова державотворча модель не знайшла широкої підтримки серед політичних сил, котрі боролися за владу в Україні, і населення. Підтримали трудовий принцип тільки частина українських соціал-демократів та есерів. Схвальну оцінку нової форми державного ладу знаходимо у працях авторитетних лівих лідерів цього політичного напрямку: В.Винниченка, М.Шаповала, П.Христюка. Натомість супротивників нового принципу було набагато більше. Усі праві та центристські партії тогочасного українського політичного спектру проголосували на конгресі проти трудового принципу. Натомість вони висловилися за впровадження «чистого парламентаризму та демократії», а не «синтезу обмеженої демократії з більшовизмом», під яким розуміли есерівську «трудова модель».

Дуже обережно поставилися до трудового принципу і представники ЗУНР. Як відзначав І.Лисяк-Рудницький, «УНР та ЗУНР мали різні державні стратегії і зовнішню політику, які можна було зблизити, але не можна було отождентити [...] чималі об'єктивні відмінності в соціальній структурі, в атмосфері побуту і громадській вихові між нашим Сходом і Заходом [...] не можна було зліквідувати навіть урядовим декретом»⁵⁴. Делегати, що прибули на Трудовий конгрес від Західної України, неодноразово виступали із заявами про нерозуміння нового принципу як такого, що суперечить нормам демократії. У результаті всі вони голосували проти нової моделі.

Негативну оцінку отримав трудовий принцип і серед командного складу збройних сил УНР. Справедливо вважаючи себе головними творцями перемоги над гетьманським режимом, військовики під проводом січових стрільців спробували на черговій державній нараді в Києві у січні 1919 р. замінити проголошену модель «трудова демократія» на військову диктатуру. Учасник тих подій М.Ковалевський згадував: «Вищі наші старшини були тієї думки, що поки не наступлять нормальні умови, себто поки не стабілізується ситуація на західних і північних кордонах України, вони мають право впливати на біг державних справ і творити, так би мовити, диспозиційний осередок, який може функціонувати значно швидше, аніж бюрократична машина уряду й Директорії»⁵⁵. Тож, як уже згадувалося вище, січовики були не проти замінити Директорію тріумвіратом С.Петлюри, Є.Коновальця, А.Мельника, а трудовий принцип відкинути як непотрібний у час боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами.

Проти «українського трудового експерименту» виступили також і російські й українські більшовики, які називали курс Директорії не інакше, як «хворобливо-націоналістичною, дрібнобуржуазною витівкою», і навіть відмовилися від участі у виборах до Трудового конгресу⁵⁶. Незалежна УНР з її «трудова демократією» не вписувалася не лише в рамки більшовицької республіки Рад, а й у

⁵⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – К., 1994. – С.272.

⁵⁵ Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини. Враження. Рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С.451.

⁵⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.103. – Арк.10.

конструкцію «єдиної та неподільної» держави російських білогвардійців. Так, наприклад, 17 січня 1919 р. в Одесі представники Добровольчої армії виступили із заявою про неприпустимість визнання незалежності УНР та обраної державної моделі: «Однобічне проголошення волею української Директорії самостійності, рівно як і визнання незаперечності цього проголошення, розв'язує сили відцентрові від Росії та російської демократії, стихійно веде Україну на шлях анархо-більшовизму»⁵⁷.

Позицію Директорії не зрозуміли й у народі⁵⁸. Нову державну модель називали й «національною забавкою», і «маленьким більшовизмом», і «аристократією на виверт». Доволі влучно охарактеризував трудовий принцип невідомий кореспондент газети «Шлях»:

«Є демократичний принцип загального, прямого, рівного і пропорційного голосування, на цьому праві стоїть вся соціалістична Європа. З другого боку є комуністи, які проводять диктатуру. Але хіба ми з шкіри пошиті? Видумали “трудоий принцип”, якого на всім світі не знайдеш зі свічкою. А все ж таки знайшли своє (ось воно українське месіанство і неповторність), оригінально, не схоже на чуже. Чисто, як у тій анекдоті про батька, який хотів, щоб син його відрізнявся від усіх і пришив йому на спині “третій рукав”. Отой “третій рукав” і є трудовий принцип»⁵⁹.

29 січня 1919 р. Трудовий конгрес завершив свою роботу, а разом із ним фактично припинила існування й «велика коаліція». Ухвалені форумом закон «Про форму влади на Україні» та універсал «До українського народу» так до кінця й не вирішили питання, які ставилися перед партійною коаліцією. Вони законодавчо закріплювали повноваження Директорії та її статус як верховної влади, перетворюючи з міжпартійного органу на державний. Закріплювався поділ гілок влади – Директорія отримувала законодавчі повноваження, а Рада Народних Міністрів – виконавчі. Відбулися персональні зміни у складі першої – до неї ввійшов представник ЗУНР Є.Петрушевич.

На конгресі було зроблено спробу вибору, обговорення альтернативних варіантів, але, у підсумку, закон «Про форму влади на Україні» відбив дуалізм поглядів українських політичних партій. Праві фракції форуму висловилися

⁵⁷ Там само. – Ф.5. – Оп.5-1. – Спр.148. – Арк.5.

⁵⁸ Так, на початку січня 1919 р. чернігівський часопис повідомляв про ситуацію у с. Хлоп'яники Сосницького повіту:

«Наші селяни – старі й молодь – давно вже поділилися на два ворогуючих табори: “більшовиків” та “українців”. На ґрунті цього поділу між ними, частіше між хлопцями, чимало відбувалося конфліктів, котрі, утім, не переходили за межі словесного сперечань, і після жорсткої (звісно, без будь-якого політичного смислу та зв'язку) нагілки з однієї сторони – “Центральній Раді”, а з іншої “Ленінові й Троцькому” – завершувалися більш або менш миролюбно в бесіді за картами (найчастіше на гроші у “21”) чи за пляшкою самогонки. Однак в останній час, у зв'язку з тривожними чутками про рух більшовиків, наші колишні “комісари” й “радянці” підняли голову та вирішили, що “наша бере”, від словесних напучувань перейшли до більш реального впливу на “українців”, пустивши у хід палиці, кілки та іншу холодну зброю. Характерно, що, б'ючи, при цьому примовляється зазвичай так: “Ось це тобі Україна»

(див.: Черниговская земская газета. – 1919. – 3 января (1918. – 21 декабря). – С.7).

⁵⁹ Шлях (Вінниця). – 1919. – 19 серпня. – С.3.

проти організації робітничої диктатури й за встановлення демократичного ладу, доручивши шести новоствореним комісіям розпочати підготовку проекту закону про вибори до парламенту республіки. Водночас конгрес не відмовився від трудового принципу й функціонування трудових рад на місцях. Ось як оцінив наслідки його діяльності П.Христюк «З Трудового конгресу доля просто посміялася: інституція, яка покликана була утвердити на Україні диктатуру працюючих, організувати тверду революційну владу, і тим підвести міцний ґрунт під революцію, виповнила протилежні завдання – поховала ідею трудової диктатури, санкціонувала директоріянсько-отаманський режим»⁶⁰.

Отже Трудовий конгрес не зміг утримати від розпаду «велику коаліцію». Їй на зміну прийшла так звана «мала коаліція», до якої входили соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, народні республіканці, галицькі націонал-демократи та радикали. Але вона вже вирішувала інші політичні питання, адже УНР неухильно рухалася до авторитаризму С.Петлюри.

28 січня 1919 р. на останньому засіданні конгресу було ухвалено закон «Про форму влади на Україні», яким уся влада передавалася Директорії «до скликання слідуєчої сесії Трудового конгресу»⁶¹. Основні тези поділу влади було також викладено в універсалі «До українського народу»:

«Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першій засіданні конгресу 24 сього січня.

Для підготовки законопроектів до слідуєчої сесії Трудового конгресу Української Народньої Республіки Конгрес трудового народу України визнає необхідним залишити після себе такі комісії; 1) по обороні Республіки, 2) земельну, 3) освітню, 4) бюджетову, 5) заграничних справ й 6) комісію харчових справ.

Владу виконавчу – Директорія має доручити Раді Народніх Міністрів, яка відповідає за свою роботу перед Трудовим конгресом, а на час перериву його засідань перед Директорією Української Народньої Республіки.

Владу на місцях здійснюють представники правительства Республіки, які мають працювати в тісному контакті і під контролем повітових і губерніяльних трудових рад, які складаються пропорціонально з представників селянства і робітництва»⁶².

Таким чином Директорія одержала офіційний статус та право ухвалювати закони, які підлягали затвердженню на найближчій сесії конгресу. Нормативний акт визначав, що в міжсесійний період повинна була працювати його президія, функції котрої не окреслювалися. Закон передбачав утворення при Директорії з числа делегатів різноманітних комісій: оборони, земельної, бюджетної, закордонних, харчових справ, культурно-освітньої, конституційно-адміністративної (для підготовки виборів у парламент) тощо. Кожна мала

⁶⁰ Солдатенко В. Українська революція: Концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К., 1999. – С.253.

⁶¹ Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – 7 лютого. – Ч.4.

⁶² Там само.

наглядати за одним або декількома міністерствами. Ішлося також про те, що «комісії утворені виключно для полегшення законодавчої діяльності»⁶³. Чинність Конституції УНР і цілої низки інших законодавчих актів, зокрема земельного закону, не поновлювалася.

Ухвалені конгресом декларація та резолюція в основному дублювали положення, утілені в універсалі й законі «Про форму влади на Україні». Так, у резолюції наголошувалося, що Конгрес трудового народу України:

«стоїть проти організації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу правительство УНР разом з комісіями має підготувати закон для виборів всенароднього парламенту Великої Соборної Української Республіки.

[...] На основі всенароднього голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях, а до того місцева власть, в інтересах національної оборони, повинна належати довіреним правительства УНР – комісарам, які повинні працювати в контакті і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорціонально від селян і робітників»⁶⁴.

Указані нормативні акти УНР обмежували публічно-правову правоздатність значної частини населення («нетрудового елементу»), передбачали побудову «держави трудових рад», що містила дискримінацію за соціальними ознаками. Згодом ці положення було закріплено в конституційних за своїм характером актах: законі «Про місцеві конгреси і ради трудового народу» та в тимчасовому законі «Про внесення і затвердження законів в УНР» (лютий 1919 р.). Конгрес легітимізував владу Директорії й Ради Народних Міністрів, але не провів чіткого розподілу повноважень між ними.

Згадані закони значною мірою стали плодом вітчизняної конституційно-правової думки, особливостей її розвитку, адекватно відбивши соціальні умови та політико-правові вподобання політичної еліти УНР періоду Директорії, перш за все її голови – В.Винниченка і його однодумців. Конгрес трудового народу був останньою масштабною спробою Директорії закласти теоретичні та юридичні основи державного будівництва в Україні. Однак загострення політичної ситуації не дало можливості втілити у життя навіть те, що було започатковано. Без змін залишилася система центрального управління, проте поділ міністерств на відділи й департаменти, запроваджений ще Центральною Радою, зберігся.

Отже можна стверджувати, що на етапі конституційного будівництва у «другій» УНР здобули перевагу тенденції до побудови «народоправчої», по суті соціалістичної держави, заснованої на класовому підході (хоч і в пом'якшеному, порівняно з ленінською моделлю, вигляді). Ці суперечності відбивалися й на відносинах у керівних колах. Структура політичної системи набула такого вигляду: представники політичних (соціалістичних) партій на початку грудня 1918 р. ухвалили, що найвища влада належить Директорії, а законодавча – Трудовому конгресові, обраному «трудовим населенням» без участі поміщиків

⁶³ Там само.

⁶⁴ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917–1920 рр. – Т.IV. – С.67.

та капіталістів. Така конструкція, природно, давала привід ворогам України обвинувачувати Директорію в «більшовизмі».

Під час роботи конгресу відбувся остаточний розкол українського визвольного руху, розмежування політичного спектра УНР. Ліворадикальні сили (боротьбисти та незалежники) відстоювали ідею впровадження в Україні радянської влади, центристи (соціал-демократи й есери) виступали за подальшу розбудову держави на основі трудового принципу, ліберальна частина (представники УПСФ) рішуче вимагала буржуазно-демократичного устрою, консервативні кола (УПСС та Українська народно-республіканська партія) схилилися до військової диктатури. Роз'єднання політичних сил призвело до розриву між новоствореною державою й суспільством, міжнародного розбрату у суспільстві, формування опозиції до влади як справа, так і зліва, розвалу армії.

Зрештою за існуючих умов трудовий принцип був приречений на згортання. Початком його кінця стала перша урядова криза, коли кабінет В.Чехівського було замінено урядом С.Остапенка, який офіційно відмовився від впровадження трудового принципу. Головними винуватцями зміни політичних пріоритетів у розбудові УНР вони вважали «отаманщину» й С.Петлюру. Саме на адресу останнього лунали численні закиди, зокрема від В.Винниченка, щодо призупинення революційних процесів на півдорозі⁶⁵. Більшість дослідників погоджуються з тим, що отаманщина й позиція головного отамана загальмували переростання трудового принципу в більшовицьку диктатуру, але не вважають це негативним результатом, радше навпаки. Трудовий принцип був перехідною моделлю або до радянської влади, або до парламентської демократії на зразок західної (більш пріоритетної для України). Відмова від нього відкривала шлях для проголошення загального виборчого права, яке вже давно вимагали як вітчизняні політичні сили, так і уряди країн Антанти.

Існує щонайменше три погляди на час згортання процесу впровадження трудового принципу. Перший: кінцем його стало 12 серпня 1919 р., коли Рада Народних Міністрів УНР ухвалила декларацію про перехід до нового етапу будівництва держави на основі європейської моделі⁶⁶. При цьому трудовий принцип офіційно не скасовувався, але зміна державного курсу впливала зі змісту самого документа. Другий погляд у своїй основі базується на твердженні одного з голів уряду УНР – І.Мазепи, що відхід відбувся трохи раніше, у середині липня 1919 р., коли припинили роботу комісії Трудового конгресу⁶⁷. Третій обмежує термін впровадження трудового принципу діяльністю Конгресу трудового народу, а особою, винною за його згортання, є сам В.Винниченко, котрий своїми діями та «хитанням» у промовах поховав ідею трудових рад. У виступі на форумі В.Винниченко, зокрема, заявляв, що «Директорія орієнтується не на схід в своїх соціальних перебудовах, а на захід, себто на форми організовані, форми не руйнівні, одпихаючи все те, що зайве, і на їх місце поставляючи нові

⁶⁵ Винниченко В. Відродження нації... – С.287.

⁶⁶ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України 1917–1920. – К., 1997. – С.143.

⁶⁷ Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: Спроби творення і причини поразки. – С.308.

форми»⁶⁸. Значною мірою саме під впливом його промов Трудовий конгрес ухвалив 28 січня 1919 р. закон «Про форму влади на Україні». У цьому нормативному документі вже було закладено політичний дуалізм, який із часом проявлятиметься дедалі гостріше. Не відмовляючись від трудового принципу, що повинен був стати головним для організації місцевої влади, закон проголошував встановлення «демократичного ладу на Україні» та пропонував урядові розпочати підготовку до виборів усенародного парламенту.

Зрештою запропонований українськими соціалістичними партіями трудовий принцип не міг стати фундаментом для розбудови незалежної національної держави, адже не відбивав поглядів усіх політичних сил і не мав широкої підтримки серед населення. Його виникнення зумовлювалося пошуком певного компромісу між партіями й лідерами, котрі боролися за владу в Україні. Трудова модель, швидше за все, мислилася її авторами як перехідна до парламентської демократії, проте втілити її на практиці та отримати бажані результати так і не судилося.

Підсумовуючи, відзначимо, що трудовий принцип за час існування Директорії УНР так і не став фундаментом для розбудови національної державності. Головною причиною його неприйняття було небажання різних політичних сил піти на компроміс заради спільної ідеї. Окрім того, Директорії не вдалося запровадити трудовий принцип унаслідок поточних воєнно-політичних обставин. Водночас відхилення більшістю політичних сил класового у своїй суті трудового принципу дало можливість керівництву УНР переглянути й обрати новий напрям розвитку країни та суспільства. Ним став курс на встановлення в Україні республіканського ладу, базованого на парламентській демократії.

⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф.1429. – Оп.5. – Спр.17. – Арк.17.

In the article the labor principle organization of the political system in Ukraine as one of the models of construction UPR during the period from December 1918 to August 1919 analyzed the position of political forces on the introduction of labor principle, in particular during the preparation and duration of the Congress Working People Ukraine. Indicate the socio-demographic and military-political background and shortcomings labor principle in the context of the realities and prospects of development of state of the Republic.

Keywords: labor principle, Labor Congress, UPR, Directory.

